

KORSZERŰ OKTATÁSI-NEVELÉSI ELVEK ÉS HATÉKONY FOGLALKOZTATÁS

PALCSÓ PÁLNÉ DR.

(Közlésre érkezett: 1978. december 6.)

Az oktatómunka főbb dimenziói pedagógusképző intézetekben

A szocializmus termelési viszonyai megszüntették a társadalom tagjainak alapvető társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségét. A termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján a munkát végző ember egy személyben köztulajdonos és munkavállaló. Ez új korszakot nyitott az emberiség történetében. Ez a minőségi változás olyan lehetőségeket nyújt számunkra, melyek kihasználásával a gazdaság növekedési tartalékai feltárhatók, munkánk eredményessége nagymértékben fokozható. Szocialista gazdasági építőmunkánk eddig elért eredményei is azt bizonyítják, hogy képesek vagyunk e lehetőséggel élni. E fejlődés eredményeként váltunk fejletlen agrárországból közepesen fejlett ipari-agrár orszaggá.

E fejlődéssel szükségszerűen együttjáró folyamatok (extenzív fejlődési szakasz lényegében lezárult) azt eredményezik, hogy a változó körülmények közepette egyre nagyobb erőfeszítéseket kell tennünk előbbrehaladásunk érdekében. Ehhez hozzájárulnak a világgazdaságban lezajló változások is, melyek a legutóbbi években számunkra kedvezőtlenül alakultak. Az új helyzet újabb feladatok elé állítja a magyar népgazdaságot, benne a gazdálkodó szervezeteket és a termelő embert. E változások, — melyeknek jelentős része munkánk szükségszerű velejáróiként tekintendő — szemléletváltozást követelnek, szellemi mozgékonytságot, új iránti fogékonyságot, tudatos társadalmi magatartást.

E feladatokhoz viszont csak akkor tudunk felnőni, ha tanulóink már az iskolapadból magukkal visznek bizonyos alapvető társadalmi-gazdasági ismereteket, ha már az iskolában kialakítjuk bennük a munkához való szocialista viszonyt, ha tudatosítjuk, hogy a termelőeszközök működtetéséhez a speciális ismereteken kívül szükségük van a népgazdasági folyamatok bizonyos szintű átlátására. Meg kell tanítanunk őket a szocialista demokrácia és benne a munkahelyi demokrácia helyes értelmezésére. Fejlesztünk kell tulajdonosi tudatukat, változtatnunk kell sokszor mechanikus szemléletmódjukon. Meg kell értetni velük, hogy a népgazdaság fejlődése mindannyiunk ügye, s a társadalom tagjai által végzett munka mennyisége és minősége az, amely létünk anyagi alapját biztosítja.

E feladatok megoldása mindannyiunk kötelessége. Pedagógusképző intézményben, a mi munkánkban is szükséges, hogy mindez a jelenleginél nagyobb súllyal szerepeljen. A pedagógus sem csupán munkaerő, hanem a termelési eszközök közös tulajdonosa is a társadalom többi tagjával együtt. Igaz, nem vesz részt közvetlenül a vállalati termelési eszközök működtetésében, de gondoljuk csak meg: hány pedagógus van az országgyűlési képviselők között? Hányan tagjai a helyi tanácsoknak? Ha ehhez még azt is hozzászámítjuk, hogy e képviselői szervezetekben működő pedagógusok saját választókerületük

véleményét viszik a testület elé, akkor már világossá válhat, hogy a pedagógusoknak is rendelkezniük kell az előbb említett ismeretekkel.

A pedagógus oktatja, neveli a leendő munkaerőt is. Sokszor talán nem is gondolunk arra, hogy amikor az óvodában a gyermekeket a rendre, fegyelemre, a tárgyak védelmére szoktatjuk, már akkor a majdani munkaerőt is neveljük. Még inkább így van ez az általános iskolában, ahonnan kikerülve a tanulók egy jelentős része már munkába áll, szakmunkásképző intézetekben tanul tovább, ahol konkrét termelőmunkája már tevékenysége jelentős részét képezi. Ezért kellene már az általános iskolákban több gondot fordítani azon ismeretek fejlesztésére, amelyek szükségesek ahhoz, hogy tanulóink helyt tudjanak állni a munkában. Itt ismét hangsúlyozom: nem csupán a szakképzés alapjait kell megteremtünk, hanem elő kell készítenünk azt is, hogy a későbbiekben tudjanak élni köztulajdonosi jogaikkal. Az iskolai élet demokratizmusa – ha az nem formális – ad némi alapot erre, de nem ad elegendő ismeretet arra vonatkozóan, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését a gazdasági kérdések iránt. Erre a keretek adottak: kirándulás, üzemlátogatás, osztályfőnöki óra, sőt minden szakmai tárgy is kínálja a lehetőségeket, csak ezeket pedagógusainknak ki kellene használni. A tanulók világnézeti nevelése minden pedagógus feladata. Ezt viszont legtöbbször leszűkítik a filozófiában tanult ismeretek adaptálására.

A pedagógus saját példamutatása is nevel jó vagy rossz irányban. Elvárhatjuk-e a helyzetek reális szemlélését, a főbb összefüggések megértését, a köztulajdonosi tudat csíráit attól az újonnan munkába lépő embertől, akinek nem tanították meg a tények reális értékelését, inkább döntésképtelenségét bizonyították, és aki pl. azt tapasztalta, hogy az iskolai osztályok közötti versenyben meghatározó szerepe az osztályfőnök személyének van.

A pedagógus feladatai közé tartozik az a tevékenység is, amelyet pályairányításnak nevezünk. Nagyon felelősségteljes, szép ez a feladat. Kevesen ismerik viszont jelentőségét és népgazdasági kihatásait. „Úgyis a szülő dönt alapon” meg sem próbálják a befolyásolást, más esetekben e kétoldalú folyamatnak csak egyik oldalát ismerik. Milyen képességekkel rendelkezik a tanuló (amelyen sokszor nem képességeket, készségeket, hanem csupán tanulmányi eredményt értenek), milyen pályára lenne alkalmas. Vagyis kimarad a másik oldal: mire van szüksége a népgazdaságnak. E két pólust kellene egyensúlyba hozni. Az egyensúly megteremtésében nagy szerepe van a beiskolázási keretszámoknak, de ez egyrészt csak fő vonalakban szabályozható, másrészt mindannyian tudjuk, hogy a szakmaszeretettel, a munkával való azonosulás nagyon lényeges a munkaképességet befolyásoló tényezők között. 12–14 éves tanulók érdeklődését fel lehet kelteni a „hiányszakmák” iránt és akkor nem kerül sor a tömeges elutasításokra, melynek hatása jelentős (ha azt mérni nem is lehet pontosan) a fiatal ember pszichikumára és későbbi munkája eredményességére.

Nem fölösleges tehát mindennapi létünk alapvető összefüggéseit megismertetni a leendő pedagógusokkal sem, hiszen mindennapi oktató-nevelő, propagandamunkájukban, közéleti tevékenységükben elengedhetetlen a gazdasági célkitűzések ismerete és azok megvalósításában a társadalom tagjainak együttműködése.

Az ember mint termelőerő és a termelési viszonyok hordozója

Az említettek jelentőségét még inkább aláhúzza az a tény, hogy gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában a termelés tényezői között kiemelkedő szerepe van a „humán” tényezőnek. Régóta ismerjük a marxizmus–leninizmus azon tanításait, melyek a legfőbb termelőerő, az ember szerepét hangsúlyozzák. Az emberi tényező primátusa a társadalmi-

gazdasági folyamatokban abból következik, hogy az ember az egyedül aktív tényezője a termelőerőknek. Ezt az aktív szerepet viszont még mindig nem látjuk eléggé. A munkaerő, az emberi tényezők eddig nem kaptak jelentőségüknek megfelelő helyet az elméleti és gyakorlati munkában. Ez főként gazdasági fejlődésünk extenzív szakaszával függött össze. Ma már egyre többen látják, hogy az ország gazdasági fejlődése fokozódó mértékben függ a munkaerő fejlettségétől és fejlődési lehetőségeitől. A termelőerők mai fejlettségi szintjén, s a technika és technológia nagyon gyors változásai mellett ez bármely országra igaz. Még fokozottabban áll viszont azokra az országokra, melyek nyersanyagokból, energia-hordozókból nagy mennyiségű importra szorulnak, ahol nincsenek szabad munkaerő-kapacitások, s legfőképpen ahol az extenzív fejlődési szakasz lezárult. A belső „korszak-váltás” és a világgazdaság körülményei a magyar gazdaság számára az emberi termelési tényező minőségi oldalainak fejlesztését és a szellemi tőkével való hatékony gazdálkodást helyezi fejlesztési stratégiánk középpontjába. Ezért van óriási jelentősége már az „érési folyamatban” az emberrel, mint leendő munkaerővel foglalkozni. Tanulóinkat megismertetjük a természet- és társadalomtudományok alapjaival, de ezen belül nyújtunk-e számukra olyan ismeretet, ami elősegíti munka- és köztulajdonosi funkcióik ellátását? Ma még gazdálkodó szervezeteink is nagyon egyoldalúan kezelik a munkaerőt.

Elsősorban a dolgozó szakképzettsége, illetve az azt igazoló papír (nem pedig a ténylegesen elsajátított ismeret) alapján töltetnek be munkahelyeket. Sőt, sokszor azzal sincsenek tisztában, hogy bizonyos munkakör betöltéséhez milyen szakmai képesítést várjanak. Egy ember viszont jóval több, mint szakmája. Képességei, készségei, munkával szembeni elvárásai vannak. Érdeklődése, akarata, világnézete, vérmérséklete mind-mind olyan tényezők, melyek befolyásolják munkateljesítményét, elérhető eredményeit. De ez még mindig csak az egyik oldal. Az az oldal, amely a történelmi fejlődés bármely szakaszában a munkaerőt jellemzik. A szocializmus azáltal, hogy megteremtette a társadalmi tulajdont, óriási előnyt biztosít a munkaképességek állandó fejlesztésére és e képességek mind teljesebb kibontakoztatására. Marx a munkaerő fogalmát a következőképpen határozza meg: „Munkaerőn vagy munkaképességen azoknak a fizikai és szellemi képességeknek az összességét értjük, amelyek az ember testi mivoltában, élő személyiségében léteznek, s amelyeket mozgásba hoz, valahányszor valamilyen fajta használati értéket termel.”¹ Ebből a marxi megfogalmazásból is következik, hogy a munkaképesség nem egyenlő a szakmával elsajátított képességekkel, másrészt felhívja a figyelmet arra is, hogy e képességek mozgásba hozása, kibontakoztatása a munka végzése közben történik. A szocializmus azáltal, hogy megszünteti a munkafunkció és az elsajátítási funkció olyan szétválását, amely a kapitalizmusra jellemző, egyben megteremti annak lehetőségét is, hogy a munkát végző ember a termelési eszközök közös tulajdonosaiként fejtsse ki képességeit. Ez az az előny, amelyet csak a szocialista társadalom tud nyújtani. Ez a szocialista termelési viszonyok lényegéből fakadó óriási erő, amelyet gazdaságunk hatékonyságának növelésére is felhasználhatunk. „A szocialista vállalat – írja Szabó Kálmán – csak úgy tehet eleget a technikai-gazdasági hatékonyság és dinamizmus növekvő követelményének, ha magasabb fokra fejleszti belső viszonyainak demokratizmusát is. Ezáltal a kollektívában rejlő emberi energiákat a legkisebb „hálózati veszteséggel” kapcsolhatja be gépezetébe.”² A munkaképességet befolyásoló tényezők tehát nem csupán az ember természetátalakító tevékenysége által meghatározottak, hanem a termeléssel összefüggő emberi kapcsolatok, a termelési viszonyok által is. Ha ehhez hozzáteesszük, hogy a szocializmus a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján képes lehet a termelési viszonyokat a termelőerőknek megfelelően korszerűsíteni és ezáltal fokozatosan újabb teret nyitni az utóbbiak fejlődésének, akkor még inkább érthetővé válik a termelési, tulajdonviszonyok oldaláról ható munkaképességet befolyásoló tényezők tudatosítása.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk: a szocialista demokrácia és benne a munkahelyi demokrácia érvényesülése, tartalmi elmélyítése szocialista termelési viszonyaink objektív törvényszerűsége. Nem csupán módszer, nem vezetési eszköz, hanem törvény, amely akarunktól, tudunktól függetlenül létezik. Tudatos alkalmazása viszont rajtunk mindannyiunkon múlik. A szocializmus 61 éve pedig már megtanított bennünket arra, hogy ha egy gazdasági törvény spontán módon és nem tudatosan alkalmazva hat, abból semmi jó nem származik. (Lásd: árutermelés és értéktörvény tagadása – feketepiac stb.)

Gazdálkodó egységeinkben a munkaerő egyoldalú szemléléséből következik más – előrehaladásunkat gátló – gyakorlat is. A munkahelyi kollektívák, vezetők ma már belátják, hogy a rohamosan fejlődő technika, technológia megköveteli a magasabb szintű ismereteket. Dolgozóik továbbképzésére tervet készítenek. Arra viszont nagyon kevés az elképzelés, hogy ezeket a plusz ismereteket, szemléletváltozásuk pozitívumait hogyan használják ki a munka jobbá tételére. A különböző szintű és irányú továbbképzésben részt vevők kiválogatásának sok esetben nem a vállalati célok, sőt nem is a népgazdaság igényei a mérvadók. Kívülre „szépet” mutató statisztikai jelentésre dolgoznak. Ezért van az, hogy egy-egy dolgozó, aki hajlandó a továbbképzés fáradalmait, plusz terheit viselni, az egyszerre több tanfolyamon is részt vesz, halmozza a sokszor egymást fedő ismereteket, mert neki jutott az a „megtisztelő” feladat, hogy javítsa a továbbképzés statisztikai mutatóit. Tény, hogy egy adott munkahely továbbképzési javaslatait egyeztetni kell a dolgozókkal, de ez jelen körülményeink között nem jelentheti a vállalati tartalmi célok háttérbe szorítását. Ez a fajta magatartás egyes dolgozókat nagyon kényelmes álláspontra ösztönöz, s egy idő után már fel sem merül bennük a továbbképzés iránti igény, úgy hiszik, ők egyszer s mindenkorra elsajátították munkakörük betöltéséhez szükséges ismereteket. Jól tudjuk, bármily korszerű ismereteket is ad az iskola, az gyorsan változó világunkban előbb-utóbb nem lesz elegendő az újabb feladatok megoldására. Miért gondoljuk azt, hogyha 20 éve csinálunk valamit, azt biztosan jól csináljuk? Ha csak saját, korábban elért eredményeinkhez viszonyítjuk, akkor biztosan így van. A munkában szerzett tapasztalat elősegíti, hogy feladatainkat évről évre jobban lássuk el. De vajon elegendő-e ahhoz, hogy megfeleljünk az állandóan változó munkakörnek? Gondoljuk csak el, mit jelentett pl. a paraszti munka 50 évvel ezelőtt és mit jelent most! Vagy mit jelentett a tervutasításos rendszerben egy vállalat vezetőjének lenni és mit jelent most! Könnyen belátható, hogy csupán a tapasztalat nem elegendő ugyanazon (a fejlődésben mégis állandóan változó) munkakör betöltéséhez sem. Még inkább nem elegendő, ha valaki az adott munkahelyen eltöltött ideje alapján kerül magasabb munkakörbe. Ez nem csupán a népgazdaság most elérhető eredményeire van negatív hatással, hanem későbbi teljesítőképességére is.

Képzés és gazdasági növekedés

A képzésnek és továbbképzésnek együttesen kell tehát szolgáltatni azokat az ismereteket, kialakítani azt a munkával, a termelés más résztvevőivel kapcsolatos magatartást, amely leginkább szolgálhat az állandóan változó, fejlődő tevékenységek mind eredményesebb elvégzéséhez. Ma már egyre gyakrabban olvashatunk arról, hogy a dolgozók képzettségi színvonala és a gazdasági növekedés között milyen szoros kapcsolat van. Egyes elemzések még arra is vállalkoznak, hogy számszerűen kimutassák az ismeretek gyarapodásának hatását a gazdasági növekedés tényezői között. Ha a gazdasági növekedésre ható tényezők bonyolult áttételeken történő hatását talán nem is lehet egyetlen számadattal kifejezni, az biztos, hogy a képzés és annak célszerű hasznosítása a foglalkoztatásban nagyon lényeges feltétele a gazdasági növekedésnek. Természetesen a képzésnek nem volt

mindig ilyen tekintélyes szerepe a gazdaság fejlődésében. Korunk gyors változásai, a tudományos technikai forradalom kibontakoztatása, a világgazdaságban és a magyar gazdaságban lezajló „korszakváltás” viszont szükségessé teszi a képzés és gazdasági növekedés közötti összefüggés felismerését. E kapcsolatot már sokan és sokszor elismerték, ez a cél vezérelte oktatási reformjaink végrehajtását is. Korszerű ismereteket kell oktatni – halljuk nap mint nap –, s ezt tudjuk mi magunk is. Ez valóban szükségszerű, s ha egy-egy tárgyat nézünk, valóban nagyot léptünk előre. Ha az oktatott anyag struktúráját tekintjük, az előrelépés akkor is vitathatatlan, viszont a követelményektől még eléggé elmarad. Gondoljuk csak meg: milyen ismeretekre, készségekre, képességekre van szüksége a mai kor dolgozó emberének? Erre a kérdésre már Marx megadta a választ, amikor kifejti: nem az a feladat, hogy csak magyarázzuk a világot, hanem hogy megváltoztassuk. Ehhez pedig nem elegendő csupán korszerű természettudományos ismeret, hanem elengedhetetlen a korszerű társadalomtudományi ismeret is. A termelés folyamata egyre bonyolultabbá válik, az állandóan fejlődő technika, technológia folyamatosan követeli a társadalmi elemzéseket. A gyors és egyre gyorsuló változások állandóan módosítják, át- és újra átrendezik a termelésben kialakult emberi kapcsolatokat. Ma már lehetetlen a legkisebb gazdálkodó egységet is csupán szakmai ismerettel vezetni. Társadalmi, közgazdasági ismeretek nélkül elképzelhetetlen eddig elért eredményeink reális értékelése, a szocializmus alapvető céljaival való tudatos azonosulás, a felmerülő problémák felismerése, helyes értelmezése és megoldásukban való aktív közreműködés. Hiábavaló minden központi elhatározás, ösztönzés és szankció, ha az emberek nem értik a társadalmi-gazdasági folyamatok lényegét. Ha nem érzik, miért van szükség a teljesítménykülönbségek differenciált anyagi elismerésére, a munkaszervezésre, a dolgozók bevonására a gazdálkodó egységet érintő döntésekbe, ha nem látjuk eléggé, hogy a dolgozó ember tudása, kiemelkedő aktivitása nélkül elképzelhetetlen gazdálkodásunk hatékonyságának fokozása. Ha nem tudunk elszakadni a megszokottól, amely ma már túlhaladott és értetlenek vagyunk a fejlődésünkkel szükségszerűen (vagy nem szükségszerűen) együttjáró nehézségekkel szemben, úgy minden jó központi elhatározás veszít hatásfokából. De bármennyire jó és előrelátó is ez a felülről jövő indíttatás, nem terjedhet ki minden részletre, nem mozdulhat a társadalom, a gazdaság minden rezdülésére. Irányvonalat ad és rajtunk mindannyiunkon múlik, hogy ezt konkrét viszonyainkra alkotóan alkalmazzuk. „A társadalom anyagi folyamata – írja Szabó Kálmán – mindig az emberek meghatározott viszonyok között szerveződő tudatos tevékenységének következménye.”³ A társadalmi-gazdasági folyamatok tehát nem lehetnek végbe nélkülünk. Ezt ma már mindenki tudja, de alkalmazásáig kevesen jutottak el. A humán tényező sohasem önmagában (éppúgy, mint a termelőerő más elemei), hanem a termelőerő egész struktúráját áthatva fejti ki hatását. A szubjektív tényező tehát „mint amazok totalitása jelenik meg. A tudás, az indíttatás, a képzelet és a konstruktivitás stb. itt nem egyebek, mint ezen anyagi erő kvalitásai. Elementárisan lényeges tulajdonságok ezek, melyek ahhoz kellene, hogy szembe lehessen fordulni a megszokottal, a beidegződöttséggel, a biztonságosnak tűnő járatokkal. Tehát annak a más anyagi erőnek az életrehívásához szükségesek, ami nélkül nem változtatható a már kialakult anyagi realitás.”⁴

E felismerés gyakorlati alkalmazásának hiányát mutatják azok a számok is, amelyek termelőberuházásaink és munkatermelékenységünk változtatására vonatkoznak: 1960 és 1973 között az ipar gépi beruházásai 2,2-szeresükre növekedtek, miközben a termelékenység csupán 84 százalékkal emelkedett. Még mindig hiányzik a gyakorlatban annak átlátása (vagy talán így kényelmesebb?), hogy nem elég beruházásokat végrehajtani és mellé kisebb-nagyobb erőfeszítéssel a munkáslétszámot biztosítani. A termelés mindkét tényezője strukturált és ezen struktúráknak kell egymásnak megfelelnie, ami természetesen nem jelenthet csak statikus egyensúlyt, hanem a munkakör és az emberi kvalitások

állandó fejlődése, változása mellett kell biztosítani ezt a megfelelést. Ehhez természetesen szükség van egyrészt a képzés további korszerűsítésére, de szükség van arra is, hogy gazdálkodó szervezeteink merjenek és tudjanak élni a szellemi tőke hatékony felhasználásával. Ma már elértük, hogy mindenki számára – aki dolgozni tud és akar – munkahelyet biztosítottunk, de a teljes foglalkoztatás megvalósítását célzó politikának „továbbra is problémája annak a célnak társadalmi méretű valóra váltása, hogy mindenkit képességének és képzettségének megfelelő munkahelyhez juttasson”.⁵ Ebben nagyon sok tényező közrejátszik: a területi egyenlőtlenségek, a munkaerő lakóhelyhez kötöttsége, kora, neme stb. mind befolyásoló tényezője lehet annak, hogy az előbb említett egyensúly létrejöhessen, vagy milyen mértékben jöhet létre. Ezekkel a tényezőkkel most nem foglalkozom. Csupán azokról teszek említést, amelyek különösebb anyagi áldozatok nélkül elősegíthetnék a jobb összhangot.

Elsősorban a már korábban is említett képzés, amely ma még túlzottan specializált és a továbbképzés, amelyben több a „külső” kényszerítő elem, mint a belső, a népgazdaság és a vállalat igényeit is figyelembe vevő tényező. A túl specializált képzés (ha az korszerű) lehetőséget ad egy adott munkakör betöltésére, de tudjuk, hogy ugyanakkor mobilitást gátló tényező is. És amilyen speciális ismeret ma megfelel a munkakörnek, az már holnapután nem lesz elegendő. Szélesebb látókörű, többirányú érdeklődésű, a társadalmi-gazdasági életben jobban eligazodni tudó emberekre van szüksége társadalmunknak. Ugyanakkor véleményem szerint nem elegendő mindent az iskolától várni. A gazdálkodó egységek felelőssége nem kisebb, amikor e szerzett és a tapasztalatok alapján állandóan bővülő ismeretekkel kell gazdálkodnia. A képzés valóban értéket alkot a társadalom számára, egyrészt mert más területektől „vonja el” az ehhez szükséges anyagi alapokat (melyek nem csekélyek), másrészt mert ezáltal olyan potenciális lehetőséget teremt, amely egyetlen más termelési tényezőnek sem lehet sajátja. Ez pedig a mind magasabb szintű gazdálkodás, mely lehetővé teszi, hogy az emberi termelőerő a termelés más tényezőivel és szereplőivel való kapcsolatában állandóan továbbfejlessze a termelés eszközeit, miközben maga is átalakul, s közben állandóan változnak, módosulnak a termelés szereplői közötti viszonyok is. Úgy kell tehát gazdálkodni az emberi kvalitásokkal, mint a magyar népgazdaság legfontosabb természeti kincsével, mely „fontosabb a bauxitnál, a szénnél, a szénhidrogénekénél, de a kedvező mezőgazdasági termelési feltételeknél is.”⁶

A korszerű oktatás és hatékony foglalkoztatás néhány időszerű problémája

E fent említett cél elérésére és struktúrapolitikánkkal összhangban szükséges a munkaerő átcsoportosítása olyan területekről, ahol az hatékonyan nem foglalkoztatható és szükséges gazdaságosan működő vállalatainkban is a munkaerő olyan átrendezése, amely biztosítja a jobb összhangot az egyén és a munkakör elvárásai között. A KSH 1971-ben végzett kongruencia vizsgálata, melyet közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberek körében végeztek, azt mutatja, hogy a felsőfokú képesítéssel rendelkezők csak 88 százaléka dolgozik képzettségének teljesen megfelelő munkahelyen. A középfokú szak-képzettséggel rendelkezők közül viszont 21 000-en olyan munkakörben tevékenykednek, amely magasabb képzettséget igényelne. (Ezek a statisztikai adatok nem mutatják a részbeni megfelelést illetve meg nem felelést és csupán a szakképzettségre vonatkoznak, nem terjednek ki a munkaképességet befolyásoló egyéb tényezőkre.)

Ebből is látható, hogy adott termelési struktúra mellett is szükségszerű a munkaerő horizontális és vertikális irányú mozgását ösztönözni, és e mozgásnak folyamatossá kell válnia a munkaerő-kvalitások és a munkakör állandó változásának megfelelően. Ma viszont

gazdálkodó egységeinket a munkapiacon tapasztalható egyensúlytalanság (amely bizonyos mértékig éppen ennek a vállalati magatartásnak a következménye) arra ösztönzi, hogy óvakodjon a munkaerőfelszabadítástól még akkor is, ha hatékony foglalkoztatását biztosítani nem tudja, de a vállalaton belüli átcsoportosítástól is óvakodik. Ez utóbbi magatartásban biztosan szerepe van eddigi (elsősorban mennyiséghez kötött) szemléletünknek, de hozzájárul az a korábban kialakult helytelen gyakorlat is, amely az iskolapadban elsajátított ismereteket egyszer s mindenkorra elegendőnek tartotta bizonyos munkakörök betöltéséhez. A nem eléggé tervszerű és nem kellő időben végrehajtott kádercserék szintén ebbe az irányba hatottak. Ezek a tényezők és még sok más fejlődési lehetőségeinket ma is korlátozó szemléletbeli fogyatékoságunk vezetett oda, hogy nem figyeltünk fel eléggé és kellő időben a szakemberek képzettségüknél, készségüknél, képességeiknél stb. alacsonyabb vagy magasabb szintű munkakörben történő foglalkoztatásának negatív hatásaira. Nem láttuk, milyen konfliktusok forrása lehet ez az egyén számára, s milyen tartalékokat rejt a népgazdaság számára. A problémát az elméleti szakemberek nem elsősorban a szükségletek elégtelen számbavételében látják, hanem a vertikális mobilitás egyoldalúságában. Olajos Árpád írja Kongruencia-vizsgálat c. tanulmányában, hogy „hazánkban a visszairányuló vertikális mobilitás az utóbbi 10–15 évben lényegében megszűnt”. Ilyen egyoldalú vertikális mobilitás mellett pedig semmi garancia arra, hogy akár a kulcsfontosságú munkaköröket is olyan emberek foglalják el, akiknek tenniakarása, kockázattűrő képessége, új iránti fogékonysága, vezetni tudása, szakmai ismeretei, átlátása, politikai megbízhatósága leginkább alkalmassá tenné e munkakör betöltésére.

Ma belső munkaerő-tartalékainkat 5–25 százalékra becsülik. Úgy is szoktunk fogalmazni: nem munkaerőhiány van, hanem teljesítményhiány. A teljesítmény viszont attól függ, milyenek az egyéni tényezők (motiváció, életkor, munkával való megelégedettség, általános és szakmai műveltség, tapasztalat stb.) és milyen lehetőségek vannak ezen potenciális képességek felszínre hozására a munkavégzés közben. (E tényezőcsoportba a következőket sorolom: a munkakör elvárásai – az ember személyiségével kapcsolatos és szakmai elvárások –, a tulajdonosi funkciók gyakorlásának lehetőségei, munkaszervezés, műszaki-technikai felszereltség, munkamód, személyi feltételek, vezetési, irányítási módszerek, a végzett munka anyagi és erkölcsi elismerése.)

Szocialista társadalmunk legspecifikusabb gazdasági törvénye a munka szerinti elosztás és a képességek szerinti munkavégzés. Ennek tudatos alkalmazásához elengedhetetlenül szükséges a munkaképesség korábbinál sokkal differenciáltabb értelmezése. Nem szűkíthetjük le csupán a szakképzettségről szóló bizonyítvány meglétére vagy hiányára. Túl kell lépnünk azon, hogy csak azt vesszük komolyan, amely – ha formális kritériumok alapján is –, de egyetlen számmal mérhető. Sokszor ezek a számok ferde vágányra vihetik a szemlélőt (főleg a számok „mögé” nem látókat). Ebből következik a már említett formális továbbképzés, gazdasági növekedésünk ütemének lekicsinylése, az olyan egyenlődsdi az évi bérfejlesztéseknél, amely a növekedés százalékának egyenlőségén alapszik stb.

Feladataink tehát bőven vannak mind az oktatás–nevelés terén, mind a munkaerő foglalkoztatása terén.

A képzés hatékonysága nagymértékben függ a tanulók rátermettségétől, de a későbbi munkavégzés során is csak az tudja munkakörét megfelelően ellátni, akinek képességei, emberi tulajdonságai a munkafeladattal összhangban állnak. Nagyon lényeges tehát felsőoktatási intézményeinkben már a hallgatók megfelelő kiválasztása. (Természetesen választani csak a jelentkezőkből lehet, de itt van a középiskola motiváló ereje és felelőssége.) Legalább annyira fontos viszont az, hogy az oktatási rendszer, a tantárgystruktúra és benne a ténylegesen elsajátítható ismeretek a kor követelményeinek megfeleljenek. Oktatásunk minőségi változáson ment át azáltal, hogy igyekszik a dialektikus gondolko-

dásra tanítani hallgatóit, hogy az iskolai élet demokratizmusa állandóan fejlődik, hogy korszerű természettudományos ismeretek elsajátíttatására törekszik. Minden pedagógus feladatává tette a dialektikus materialista alapon történő világnézeti nevelést, bevezette a Világnézetünk alapjai c. tárgy oktatását stb. Ezek olyan keretek, melyeket nekünk pedagógusoknak kell megtölteni tartalommal, úgy, hogy közben hallgatóinkat felkészítjük majdani, egyre bonyolultabbá váló feladataink megoldására. Korunk sokkal jobban igényli a társadalomtudományi és benne a gazdasági ismereteket, mint amit e lehetőségeken belül nyújtunk. Ha azt mondjuk, hogy a tudomány egyre inkább termelőerővé válik, akkor ennek megfelelő súlyt kell adnunk a képzésben is. És ami mondanivalóm szempontjából nagyon lényeges, hogy e megállapítás nem csupán a természettudományokra vonatkozik, hanem legalább annyira a társadalomtudományokra, s benne a közgazdasági ismeretekre. Ki vonná kétségbe azt az alapvető marxi megállapítást, mely szerint a termelőerők és termelési viszonyok összhangja szükséges a termelőerők állandó fejlődéséhez? Azt hiszem, senki. Akkor mégis miért kételkedünk a társadalomtudományok szükségességében? Vagy nem kételkedünk? Mindenesetre a ma érvényben levő órákeretek, oktatásunk struktúrája inkább az előzőt bizonyítja.

Természetesen az is világos, hogy a mennyiségi növelés nem biztos, hogy egyedül célravezető lenne. A társadalomtudományoknak is jobban „életközelpbe” kell kerülnie. Jobban kell szolgálnia szocialista építőmunkánk és jelen körülményeink megértését és irányt kell mutatnia a továbblépésre. Ezt viszont csak jól felkészült emberekkel lehet elérni. De várhatjuk-e a társadalmi-gazdasági kérdések iránti érdeklődést az olyan munkakerőtől, akit az általános iskolától kezdve nem szoktattak erre? És valószínű azért nem került erre sor, mert a „leendő munkaerő” oktatását-nevelését végző pedagógus maga sem látja ennek jelentőségét, maga sem tud megfelelően eligazodni a társadalmi-gazdasági kérdésekben.

Ez a nem kellő átlátás talán még fokozottabban igaz a közgazdasági kérdésekre, melynek ugyanakkor legközvetlenebb a kapcsolata a termeléssel. Mindannyian tudjuk: a felsőoktatási intézményekben a legspeciálisabb a képzés. Ha itt nem adunk elég teret a társadalmi-gazdasági ismeretek megszerzéséhez és nem tudunk kellően élni lehetőségeinkkel, nem várhatjuk el, hogy az innen kikerülő pedagógusok a kor követelményeinek megfelelő általános műveltség alapjait lerakják az általános és középiskolai oktató-nevelő munkájukban. Szocialista társadalmunk szükségszerűen elvárja a társadalmi-gazdasági kérdések iránti érdeklődést, de ennek fakadnia kell reálisan felfogott érdekeinkből is.

JEGYZET

- [1] Marx–Engels Művei, 23. kötet. 159. old.
- [2] Szabó Kálmán: Az üzemi demokrácia és politikai gazdaságtan. Közgazdasági Szemle, 1974/7–8. sz. 783. old.
- [3] Szabó Kálmán: Innováció és adaptáció. Vezetéstudomány, 1978/8. sz. 13. old.
- [4] Uo.
- [5] Kovács János: Teljes foglalkoztatás és munkaerőhiány. Közgazdasági Szemle, 1974/7–8. sz. 797. old.
- [6] Kozma Ferenc: Gazdasági integráció és gazdasági stratégia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1976.
- [7] KSH „Képzettség és kereset” – 1971.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Ádám György: Új technika – új struktúra. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1966.
2. Bánsági–Szabó–Rácz: Gazdasági növekedés és a fejlődés intenzív periódusa. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1975.
3. Berend T. Iván: Öt előadás gazdaságról és oktatásról. Magvető Kiadó, 1978.
4. Bognár József: Világgazdasági korszakváltás és társadalomtudományaink feladatai. Közgazdasági Szemle, 1977/7–8. sz.
5. Erőss László: Az üzemi demokrácia és az emberi kapcsolatok. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1977.
6. Falusné Szikra Katalin: A termelékenység és hajtóerői.
7. Kiss Árpád–Tímár János: Szakemberellátás – munkaerőstruktúra. Társadalmi Szemle, 1970/6–7. sz.
8. Kovács János: Teljes foglalkoztatás és munkaerőhiány. Közgazdasági Szemle, 1974/7–8. sz.
9. Kozma Ferenc: Gazdasági integráció és gazdasági stratégia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1976.
10. Kozma Ferenc: Mire képes a magyar népgazdaság? Kossuth Kiadó, 1978.
11. Marx–Engels Művei, 23. kötet.
12. Mód Aladárné–Kozák Gyula: A munkások rétegződése, munkája, ismeretei és az üzemi demokrácia. Akadémiai Kiadó, 1974.
13. Olajos Árpád: Kongruencia-vizsgálat. Munkügyi Szemle, 1976. III–IV. Melléklet.
14. Olajos Árpád: Szakképzés és foglalkoztatás. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1978.
15. Szabó Kálmán: Az üzemi demokrácia és a politikai gazdaságtan. Közgazdasági Szemle, 1974/7–8. sz.
16. Szabó Kálmán: Innováció és adaptáció. Vezetéstudomány, 1978/8–9. sz.
17. Szabó Kálmán: A termelőerők és termelési viszonyok fejlesztésének kérdései. Kossuth Kiadó, 1976.
18. Tímár János: Foglalkoztatáspolitikánkról és munkaerőgazdálkodásunkról. Közgazdasági Szemle, 1977/2. sz.
19. Tímár János: A munkaerő-struktúra és a munkahelyi struktúra megfelelése. Közgazdasági Szemle, 1976/3. sz.
20. Ványai Péterné: A munkások teljesítményét befolyásoló tényezők. Akadémiai Kiadó, 1978.
21. Venyige J.–Józsa Ö.–Gyetvai L.: Munkaerő-szerkezet és mobilitás. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1975.
22. KSH. Képzettség és kereset. 1971.